

Átlagosan így is a jövedelem túlnyomó része mezőgazdasági eredetű a mezőgazdasági termelősövetkezeti háztartásoknál – vagyis több-kevesebb bizonytalanságot rejt. Az alkalmazásban állóknál ugyanakkor a jövedelem túlnyomó része rendszeres, és előre tervezhető, a mezőgazdaságból és esetleg bizonyos alkalmi forrásokból származó jövedelem (ami tehát nem pontosan előrelátható) az összjövedelem alig egy nyolcadát teszi ki. A munkaviszonyból származó, illetve a mezőgazdasági jövedelem aránya – mint erre már utaltunk – az alkalmazásban állók csoportján belül bizonyos mértékig összefügg a lakóhely jellegével. [...]

A magyar lakásállomány összetétele általában kedvezőtlen: a háztartások 65 százaléka lakik egyszobás lakásban, lakrészben (vagy albérletben), és mindössze 3,5 százalék háromszobás vagy annál nagyobb lakásban. A mégis meglévő különbségek persze nem elhanyagolhatók. Az általában alacsony szobaszám ellenére a vezető-állásúak, értelmiségiek 68 százaléka lakik két- vagy több szobás lakásban. A segéd munkások háztartásainál ez az arány 23 százalék. A társadalmi csoportok lakásnagyság szerint kialakuló rangsora a korábbiakban leírt hierarchiát követi, egyetlen kivétellel: a mezőgazdasági népesség helyzete e tekintetben határozottan jobb, mint a segéd munkásoké, ami valószínűleg összefügg azzal, hogy a falusi építkezések igénytelenebbek és így házilag is könnyebben kivitelezhetők. Egyébként a parasztság helyzete annyiban eltér a többi rétegtől, hogy (ismert és érthető okokból) itt az albérlet gyakorlatilag ismeretlen.

Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása a Magyarországon élő cigánylakosság helyzetéről (1974. június 11.)

In: Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Budapest, 1978, Kossuth. 781–796.

Az MSZMP KB állásfoglalása az 1961-es hasonló tartalmú határozat óta eltelt időt tekintette át. Megállapította, hogy az akkori helyzetfelmérés és a meghozott intézkedések helyes voltak, melyek nyomán a cigánylakosság helyzete Magyarországon sokat javult. Az 1971-es átfogó cigányvizsgálat eredményeinek ismeretében azonban kénytelen volt elismerni a párt vezető testülete is, hogy komoly problémák jellemzik a cigányság életét. Ezek közül külön kiemelési igényelt, a lakás helyzet, ahol a meghozott intézkedések csak a lélekszám növekedés mértékében tudtak kedvezőbb elhelyezést biztosítani, de a megfelelő lakással nem rendelkezők számát jelentősen csökkenteni nem tudták. Gondok jelentkeztek a foglalkoztatás terén, ahol javultak a mutatók, de a munkaképes korú lakosság cigány egyharmada továbbra sem dolgozott. Ezért az állásfoglalás nagy részben az érintetteket

tartotta felelősnek. Ugyancsak megoldandó kérdésnek tekintették az iskolázottság terén tapasztalható lemaradást, az rendszeres iskolába járással kapcsolatos hiányosságokat. Végezetül a kölcsönös előítéletek csökkentését tartotta az állásfoglalás sürgős feladatnak.

A politikai Bizottság 1961. évi határozatta megállapítja, hogy a munkaképes cigánylakosság 33 százaléka állandó, 32 százaléka alkalmi jellegű munkaviszonyban áll, 35 százaléka egyáltalán nem dolgozik. Ehhez viszonyítva jelentős a fejlődés: jelenleg a 15–59 éves cigány férfiak háromnegyed része állandó 5,7 százaléku ideiglenes munkaviszonnyal van alkalmazásban. A nők foglalkoztatása is fejlődik, bár nem elég kedvezően: a 15–54 éves korú cigány nők 30 százaléka kereső.

A cigánykeresők zöme (60 százalék) az építőiparban, valamint rakodó- és szállító-munkásként, illetve takarító- és segédmunkásként, 13 százaléka a mezőgazdaságban dolgozik. Az összes mezőgazdaságban foglalkoztatott cigányok csupán 5 százaléka termelészövetkezeti tag.

A cigánylakosság 78 százaléka falun él, ahol a fő foglalkozási lehetőség a mezőgazdasági munka, ugyanakkor a termelészövetkezetek gyors ütemű technikai és technológiai fejlődése az időszerű alkalmazottak és alacsony szakmai műveltségűek számának mintegy 40–50 százalékos csökkenését idézte elő, ezért a termelészövetkezetek cigányokat egyre nehezebben tudnak foglalkoztatni. A cigányok nagy része sem kötődik a termelészövetkezetekhez, különösen a gyenge adottságú termelészövetkezetek nem tudnak számukra állandó jövedelmet és szociális ellátást biztosítani. Továbbra is oka a cigányok többsége termelészövetkezetektől való távolmaradásának a termelészövetkezetek vezetői és tagjai egy részének cigányokkal szembeni fenntartása, előítélete.

Az állami gazdaságokban, erdőgazdaságokban és az élelmiszeriparban növekszik az állandó munkaviszonyban lévő cigányok száma. E helyeken szervezettebb, szociálisan jobb körülmények között dolgozhatnak, állandó keresethez jutnak, s a cigánydolgozók irányában inkább mutatkozik megértés.

Az elmúlt 10–12 év során a falun élő cigányok az ipari munkahelyek felé törekednek, mert a megnyíló ipari munkaalkalmak a cigányoknak nemcsak a biztos jövedelmet jelentik, hanem az egyenjogúság elnyerésének jobb lehetőségét is. E réteg gyorsabb ütemű iparba áramlását azonban főként a telepedési nehézség hátráltatja és hozzájárul az is, hogy a falusi cigányság nagy részénél a mezőgazdasági idénymunkából származó jövedelem viszonylag jelentős, és ezért nem törekszik lakóhelyétől távoli állandó munkahely vállalására. A falutól való elszakadás talajtalanná, gyökértelessé tenné őket.

Az állandó munkaviszonyban álló cigánymunkások egy részéről a munkahelyek vezetőinek és a nem cigány munkatársak többségének jó a véleménye. Növekszik a cigány törzsgárdatagok száma, s a szocialista brigádok némelyikében is ott találhatók. Ugyanakkor sok kifogás aláesik az idénymunkát vállalók magatartása.

A cigányok foglalkoztatási nehézségeinek könnyítése érdekében a tanácsai munkai szervek a munkaközvetítés során fokozottabban törődnek részükre munkaalkalmak biztosításával. A cigányok foglalkoztatottak száma állandóan növekszik, de még

sok személynél nincs meg a munkakészség, ezért kerüli a munkát. Sok a fizetés utáni hiányzó és a munkafegyelmet megsértő közöttük. Gyakori az olyan eset is, hogy a családi pótlék fizetéséhez szükséges munkanapok számát dolgozzák le.

A velük szemben táplált előítélet miatt gyakran a munkahelyen nem segítik beilleszkedésüket, munkájukat, sőt egyes helyeken nem foglalkoztatják képzettségüknek megfelelő munkakörben sem. [...]

a Politikai Bizottság határozatának megjelenése óta kedvezően fejlődtek a cigány-lakosság egy részének lakás- és egészségügyi körülményei. Ezt nagyban segítették a kormánynak 1964-ben és azt követő években a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása érdekében hozott határozatai. E határozatok azokat a kedvezményes feltételeket is megszüntetik, amelyek alapján e telepek lakói új ház építésével vagy vásárlásával megfelelő körülmények közé juthatnak. A telepek felszámolása, illetve a szociális körülmények meg nem felelő lakásban lakó cigánycsaládok számára új lakások építése, illetve meglévő lakások vásárlása 1964-ben megkezdődött. A III. ötéves tervben évenként átlagban 800–1000 új lakás épült, illetve került megvásárlásra központi segítséggel.

A IV. ötéves tervidőszakra a kormány 10 000 (+10 százalék tartalék) lakásépítési, illetve vásárlási keretet biztosított központi forrásokból. A 10 százalék tartalékkeretet a kormány 1970-ben a Szamos menti árvízkarok helyreállítására bocsátotta rendelkezésre. Az 1971–1973-as évben összesen 7484 központi keret állott a tanácsok rendelkezésére, s ebből új lakások építésével, illetve házvásárlással összesen 4855-öt létesítettek. A tanácsok ezen kívül saját erőforrásaik és kiutalások révén összesen 580 cigánycsalád számára tették lehetővé, hogy jobb lakásokba költözzenek.

A III. és IV. ötéves terv idején hazánkban mintegy 14 000–15 000, főként telepen élő család jutott jobb lakáshelyzetbe. Ez a mennyiség jóformán csak arra volt elegendő, hogy ellensúlyozza e népréteg természetes szaporulatát, hogy ne romoljanak tovább a szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken lakók lakáskörülményei.

Ma már világosan látszik, hogy a kormánynak az a célkitűzése, hogy a 15 éves lakásépítési terv keretében a telepek felszámolást nyerjenek, a jelenlegi konstrukció mellett még akkor sem lenne lehetséges, ha az előirányzatot minden évben teljes mértékben teljesítenénk, mert nem elégségesek a telepek belátható időn belül történő felszámolására. A meglévő lehetőségeket többek között azért nem tudjuk megfelelően kihasználni, mert az érvényben levő hitelösszegeből vagy vásárlási keretből az állandóan emelkedő építési költségek és vásárlási árak miatt nem lehet már megfelelő házat építeni, illetve lakást vásárolni, még az építető által az építési költség 10 százalékának hozzáadásával sem. A másik fő ok, hogy a cigányok nagy része nem képes megbirkózni az építéssel járó kötelezettségekkel, ezért más sok meglévő szerződés is felbomlik, vagy nem fizetik vissza a hiteleket. Jelenleg a telepeken már egyre inkább a nagyon gyenge anyagi körülmények között élő nagycsaládok és jövedelemmel szinte nem rendelkező idős, beteg emberek maradnak, akik saját erőből semmi áldozatra nem képesek. Igen gyakori, hogy a putrik felszámolását ez a körülmény is hátráltatja.

Probléma az is, hogy a cigánylakások építésére igen nehezen akad vállalkozó; gyakori az építő szerv részéről a visszaélés; helyenként hiányos a tanácsszervek előkészítő, ellenőrző munkája. A cigány építetők olykor egy idő múlva jogtalanul eladják a házat és visszaköltöznek a telepre. Sokan vannak, akik nem vállalnak munkát, hogy ne kelljen teljesíteniük az építéssel járó kötelezettségüket.

A cigánylakosság munka- és életkörülményeink, valamint egészségügyi kulturáltsága fejlődésének hatására 1961 óta előrehaladás mutatkozik a cigányok egészségi állapotában, a telepek egy részének közegészségügyi viszonyaiban: csökken a cigány csecsemők halandósága; kezdik jobban igényelni az egészségügyi szolgáltatást; kisség nagyobb gondot fordítanak a személyek és a környezet tisztaságára. Számos megyében a tanácsok a telepek tisztántartásával, jó ivóvíz biztosításával javítják a telepek közegészségügyi helyzetét; gondot fordítanak a cigányoknál jelentkező szociálpolitikai jellegű problémák megoldására.

A cigányság elmaradott rétegeinél azonban nem kielégítő, sőt sok helyen súlyos az egészségügyi, közegészségügyi és szociális helyzet. A cigánylakosság 63 százaléka olyan telepeken lakik, amelyeken a 40 000 egészségtelen lakás nem felel meg az elemi higiéniai követelményeknek sem. Körükben az egészségtelen élet- és munkakörülményeik miatt gyakori a meghűlés, a fertőző betegség. A csecsemőhalálozás a javulás ellenére is kétszeres a nem cigány átlagnak. Igen sok a 35 éven felüli leszázalékolt vagy krónikus betegség miatt munkaképtelen cigányember.

Egészségügyi kulturáltságuk elmaradottsága miatt sokan nem teljesítik a kötelező egészségügyi előírásokat, nem veszik igénybe a felkínált lehetőségeket. Eddig kevés eredménnyel járt a családtervezésre, születésszabályozásra vonatkozó felvilágosítás. A cigány népességnél az 1971. évi reprezentatív felmérések szerint az ezer főre eső elveszületések száma 37 körül volt. Ennek az állapotnak a fenntartása sem népesedési, sem szociálpolitikai szempontból nem tekinthető célravezetőnek, mert a cigány szülők egy része – éppen a tudatilag elmaradottak – az egymás után születő gyermekek után járó gyermekgondozási segélyre építik létüket. Ugyanakkor a nagyszámú gyermek nevelésének, gondozásának, eltartásának nem képesek eleget tenni. [...]

A rendelkezésre álló adatok alapján az 1957/58. tanév végén az általános iskolák 27 000 cigány tanulót tartottak nyilván. (Ez az összes tanulók 2,2 százalékát tette ki.) Ezeknek akkor 88,3 százaléka járt alsó tagozatba, a felső tagozatba pedig 12 százaléka.

A Művelődésügyi Minisztérium által történt adatfelmérés szerint az 1970/71. tanévben az összes tanulók mintegy 5 százaléka volt cigány, s a felső tagozatba már a cigány tanulók 30,8 százaléka felkerült.

Változatlanul továbbra is a fő probléma, hogy a cigány tanulók többsége nem járt folyamatosan, rendszeresen iskolába, sokan nem végzik el az általános iskolát. A hagyományos életformát élő cigány szülők nem hogy segítenék gyermekeik iskolába járását, hanem visszatartják azokat, vagy nem képesek gyermekeik számára megfelelő feltételeket biztosítani. Komoly problémát jelent a cigánygyermekek számára az ottani elmaradott környezet, szegényes a szókincsük és tárgyismeretük, valamint gyenge az

egészségi állapotuk. Sok helyen a rossz utak és a telepek nagy távolsága akadályozza a cigánygyermek iskolába járását.

Az iskolákban nem mindenütt szorgalmazzák a cigánygyermek iskolába járását. Elterjedt a cigánygyermek elfogadható okok nélküli iskolába járás alóli végleges vagy ideiglenes felmentése. A törvénytelen felmentéseket a szülők és az iskolák egyaránt kezdeményezik, a tanácsi szakigazgatási szervek pedig több helyen nem lépnek fel ellene kellő határozottsággal. Ugyanakkor az igazoltan mulasztás miatti szabálysértési eljárások számos esetben indokolatlanul elmaradtak.

Az értelmi fogyatékoságot megállapító gyógypedagógiai áthelyező vizsgálat után egyre gyakrabban kiegészítő iskolába, ennek kihelyezett osztályiba iskolázzák be a cigánygyermeket. Sok helyen cigányosztályt jelent a túlkoros osztályok létrehozásának gyakorlata is. A kiegészítő, túlkoros osztályok, valamint az átmenetileg szervezett külön cigányóvodák és cigányosztályok segítik a cigánygyermek előrehaladását.

Nem helyeselhető azonban az egyre gyakrabba váló azon törekvés, hogy a cigány tanulókat még az általános iskola felső tagozatában is együtt tartják, elszigetelik a nem cigány tanulók környezetétől. Ez később is nehezíti társadalmi beilleszkedésüket.

A cigányok lakta települések többségében nem működik óvoda, általános iskola, napközi otthon, ahol étkezésben részesülhetnének. Tapasztaltunk olyan magatartást is, hogy egyes tanácsszervek a rendelkezéseket szó szerint értelmezve, nem engedélyezik azon cigánygyermek napközi otthonba történő felvételét, akiknek mindkét szülője „nem dolgozik”. [...]

A felnőtt cigánylakosság műveltségi helyzetének elemzése, kutatása, vizsgálata a közművelődési és tudományos szervek részéről még nem történt meg.

A közművelődési könyvtárak fejlesztésénél több helyen figyelembe vették, hogy azok a cigánylakosságot is vonzáskörzetükbe fogadassák. Az ilyen körzetekbe telepített könyvtári egységekben arra törekedtek, hogy minél nagyobb számmal legyen olyan irodalom (mese, ifjúsági mű, romantikus regény), amely a tapasztalatok szerint leginkább felkelti a cigánylakosság érdeklődését. A szakszervezeti könyvtárak egy részében (építőipari munkásszálláson) ugyancsak figyelembe vették a szállások összetételét. Az olvasni tudó, főleg iskoláskorú fiatalok látogatják a könyvtárakat, gyakran tartanak ott felolvasásokat.

Több községben a művelődési otthonok keretében érdeklődésüknek és nevelésük céljának megfelelő előadásokat, műsorokat szerveznek: néhány községben a cigánylakosság a műkedvelő művészeti mozgalom aktív résztvevője, sőt, önmaguk hoztak létre olyan együtteseket. Néhány megyében a cigányok számára külön klubot alakítottak, ahol számukra esteket, bálakat, táncos rendezvényeket szerveznek. Egyes helyeken szívesen vesznek részt a szakkörök munkájában, s körükben nagy népszerűségnek örvendenek az egészségügyi tárgyú felvilágosító, ismeretterjesztő előadások. Néhány helyen a ház körüli teendők helyes ellátásának megismertetésére is tanítják őket. Közismert, hogy a városi peremkerületi és a falusi mozik látogatói között magas a cigányok száma.

A tanácsi és szakszervezeti szervek közművelődési intézményeinek fent ismertetett tevékenysége sajnos még nem általános. [...]

Az utóbbi években egyre többet foglalkozik a sajtó, a televízió s a rádió a cigánylakosság társadalmi beilleszkedésével. Újraéledőben van az etnográfusok, a nyelvészek, a zenetudósok, a színház, a tánc és film szakemberei részéről a cigány népművészet termékeinek gyűjtése, feldolgozása, életük művekbe öntése. [...]

Főként a Budapesten élő cigány értelmiségiek, cinagológusok és egyetemisták állnak elő az utóbbi időben politikai, kulturális jellegű kérdésekkel, követelésekkel, hogy pl. alakuljon cigányszövetség: a különböző, cigánylakosság ügyeivel foglalkozó szervezetbe, bizottságokba kerüljenek be cigányok is, hogy rétegük érdekeit képviselhessék: induljon politikai, kulturális, ismeretterjesztő, felvilágosító hetilap; létesüljön Budapesten cigányszínház; ahol cigánygyermekek többségben vannak, folyjék kétnyelvű oktatás. Egyesek megkérdőjelezték a Politikai Bizottságnak azt az álláspontját, hogy a Magyarországon élő cigánylakosság egy sajátos népréteg, azt tartják, hogy nemzetiiség, s a nemzetiségnek kijáró jogok illetik meg.

Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról (1961. június 20.)

In: Ságvári Ágnes – Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. Budapest, 1973, Kossuth. 519–521.

A cigányság társadalomban való helyzetének első felvetése 1946-ban történt a párt elméleti folyóiratában, a Társadalmi Szemlében.⁴⁷ Kálmán András: A magyar cigányok problémája című művében a cigányság nemzetiséggé nyilvánítását javasolta, de a lassan kibontakozó kommunista cigánypolitika fő célja ezzel szemben az asszimiláció, a többségi társadalomba történő nyom nélküli betagolás volt. A rendszer szociális és nem etnikai problémaként kezelte a „cigánykérdést”. Az 1960-as népszámláláskor 56 121 cigányt regisztráltak, ebből cigány anyanyelvű 25 633 került bejegyzésre. A KSH 1963-as becslése szerint létszámuk 222 ezer körül mozoghatott.⁴⁸ A hatvanas években – szemben a dokumentumban olvasható adatokkal – a cigányság kb. 70 százaléka élt a környező lakosságtól elkülönült telepeken.⁴⁹ A korszakban a cigányság archaikus életformáját úgy kezelték, mint a régi világ maradványait, célként a szocialista rendszerbe való betagolásukat (az ipari szektorban képzetlen munkaerőként való alkalmazásukat), s ezzel állami felügyelet alá kerülésüket tűzték ki. 1957-ben jött létre a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége, amely országos szinten foglalkozott a cigányokkal és az egyes minisztériumok és társadalmi szervezetek munkáját és tapasztalatait összegezte. A Szövetség 1961-ben szűnt meg a Politikai Bizottság e dokumentumban foglalt rendelkezése értelmében.

47 Társadalmi Szemle, 1946. 8-9. szám, 656–658.

48 Majtényi 2018. 225.

49 Magyarországi cigányok. Írta Ligeti György, Varga Ilona. Kiadja a körtánc Egyesület. 1998.